

Ks. Jerzy Adamczyk, Zakrzew-Radom

KREMACHA JAKO SPOSÓB POCHÓWKU ZMARŁYCH W OBOWIĄZUJĄCYCH PRZEPISACH PRAWA KANONICZNEGO

Wstęp

Zgodnie z nauką Kościoła zawartą w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* „dzień śmierci jest dla chrześcijanina, po zakończeniu jego życia sakramentalnego, dopełnieniem nowych narodzin rozpoczętych na chrzcie”¹ Kościół, do którego zmarły został włączony przez chrzest św., „towarzyszy mu na końcu jego drogi, by oddać go «w ręce Ojca»”², składając za niego ofiarę eucharystyczną – pamiątkę Chrystusa, i modląc się za niego. W ten sposób przynosi zmarłym duchową pomoc, dając pozostałym wiernym pociechę płynącą z nadziei³

Kościół nie tylko poleca wiernych zmarłych miłosierdziu Bożemu, ale także ich ciała traktuje z uszanowaniem i pietyzmem, co wyraża się także w aktach pochówku zmarłych⁴

Grzebanie tych, co odeszli do wieczności było stałą praktyką człowieka od początku jego istnienia, jako istoty śmiertelnej, dotkniętego skutkami grzechu pierworodnego. Ciało człowieka otaczano wielkim szacunkiem i miłością nie tylko za życia, ale i po śmierci. Takie postawy wypływają z wiary i nadziei zmartwychwstania. Grzebanie zmarłych należy do uczynków miłosierdzia względem ciała; jest oddaniem czci dzieciom Bożym, będących świątynią Ducha Świętego⁵

W historii ludzkiej istniała dwojaka praktyka postępowania odnośnie do ciał zmarłych. U jednych ludów praktykowano grzebanie ciał (*inhumatio*), u drugich ich palenie (*crematio*), jeszcze u innych istniały obydwa systemy równocześnie⁵

Kościół preferował zawsze grzebanie ciał zmarłych, natomiast jego stosunek do spielania zwłok ludzkich uległ znacznej ewolucji.

¹ *Catechismo della Chiesa Cattolica*, nr 1682, Città del Vaticano 1992, tłum. polskie: *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 1994, (odtąd: KKK).

² Tamże, nr 1683.

³ Por. J. Luis Santos, *Exequias eclesiásticas*, can. 1176, [w:] *Comentario exegetico al Código de Derecho Canónico*, pod red. A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, Pamplona 2002, s. 1690.

⁴ Por. kan. 1176 § 3.

⁵ Por. KKK, nr 2300; por. J. Luis Santos, *Exequias eclesiásticas*, can. 1176, s. 1690.

⁶ Por. A. Kalinowski, *Cmentarze. Ewolucja przepisów w kościelnym ustawodawstwie kadeksowym XX wieku*, Pelplin 2001, s. 82.

Przedmiotem niniejszego rozważania będzie kwestia kremacji, jako jednego ze sposobów pochówku zmarłych. Najpierw uwaga zostanie skierowana na pojęcie i zjawisko kremacji, następnie omówi się grzebanie zmarłych, jako zasadniczy sposób pochówku, by w końcu ukazać kremację, jako dozwolony sposób chowania zmarłych.

1. Pojęcie i zjawisko kremacji

Według A. Kalinowskiego „palenie ciał zmarłych, czyli kremacja (łac. *cremare* – palić), oznacza czynność palenia ciał ludzkich po śmierci zamiast ich grzebania”⁷. E. Sakowicz uważa, że „kremacja (łac. *cremare* – palić), jest to spalanie zwłok ludzkich podczas religijnego lub świeckiego obrzędu pogrzebowego”⁸. Z kolei *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN* podaje, że „kremacja to obrządek pogrzebowy polegający na spalaniu zwłok ludzkich”⁹.

W historii ludzkości istniało różne podejście do ciał zmarłych. U jednych ludów praktykowano grzebanie zwłok (*inhumatio*), u drugich ich palenie (*crematio*), czasami istniały obydwa systemy równocześnie. Zdarzała się też praktyka mumifikacji, czy balsamowania¹⁰.

W religiach niechrześcijańskich kremacja wiąże się z przekonaniem o oczyszczającej i wyzwalającej mocy ognia, odradzającej człowieka do nowych narodzin. Starożytni Rzymianie mieli zwyczaj palenia zwłok ludzkich, jak poświadczą to Tacyt, gdy mówi, że zwłoki Pompei żony Nerona zostały zabalsamowane i złożone w grobie, a nie spalone według zwyczaju rzymskiego. Palenie zwłok stosowały również inne narody pogańskie, jak Grecy, Germanowie, Celtowie, Indianie. Po dokonaniu spalania popioły zbierano do urny i składano w grobie¹¹ lub w kolumbarium.

C. Pliniusz Secundus w 7 księdze *Naturalis Historiae*, stwierdza, że kremacja u Rzymian nie była dawnym zwyczajem¹². O wprowadzeniu tego zwyczaju zadecydowały raczej praktyczne. Liczne wojny prowadzone w różnych, często odległych częściach świata, zmuszały wojsko do stosowania tej praktyki (kremacji), aby móc pochować szczątki zmarłych w ojczyźnie¹³.

⁷ *Cmentarze*, s. 84.

⁸ *Kremacja w religiach niechrześcijańskich*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, pod red. B. Miguta, t. 9, Lublin 2002, k. 1259.

⁹ *Kremacja*, [w:] *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, pod. red. B. Petrozolin – Skowrońskiej, t. 3, Warszawa 1995, s. 553.

¹⁰ Por. *Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum, Directorio su pietà popolare e liturgia. Principi e orientamenti* (17 decembris 2001), nr 254, Città del Vaticano 2002, tekst polski: Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dyrektorium o pobożności ludowej i liturgii. Zasady i wskazania* (17 grudnia 2001), Poznań 2003, (odtąd: DPL).

¹¹ Por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 82.

¹² „Ipsum cremare apud Romanos non fuit veteris instituti” C. Plinius Secundus, *Naturalis Historiae*, liber 7, col. 187, [w:] *Scriptorum Romanorum quae extant omnia*, curante F. Semi, Piza 1977, t. 3.

¹³ „At postquam longinquis bellis obrutos erui cognovere, tunc institutum. et tamen multae familiae priscos servavere ritus” Tamże; por. Z. Suchecki, *Zagadnienie kremacji w rozwoju historycznym*, „Prawo Kanoniczne” 36 (1993) nr 1-2, s. 146.

W dawniejszych jednak czasach Rzymianie znali również grzebanie ciał zmarłych, choć *Ustawa XII tablic* – najstarszy pomnik ustawodawstwa rzymskiego – pozostawiała wolność wyboru rytu pogrzebowego. Grzebanie ciał zmarłych oraz ich kremacja były zakazane tylko w obrębie murów miasta. Świadczy o tym wspomniane *Prawo dwunastu tablic*, gdzie czytamy: „człowieka zmarłego nie wolno w mieście ani grzebać ani palić”¹⁴. Jak wyjaśnia M. T. Cyzero w dziele *De legibus*, na podstawie którego można zapoznać się z treścią tablicy X, aby uniknąć zapalenia się mieszkań, kremacji należy dokonywać poza miastem¹⁵

Judaizm reformowany dopuszcza kremację, natomiast judaizm ortodoksyjny oraz islam i bahaizm zabraniają jej. Kremację stosowano także u Słowian. W hinduizmie palenie zwłok stanowi część kilkunastodniowych obrzędów pogrzebowych, w czasie których umyte ciało znosi się nad rzekę (np. nad Gangesem znajdują się liczne platformy kremacyjne) i spala na stosie z drewna, uzupełnianego dokładaniem przez krewnych zmarłego drewna sandałowego oraz chrustu; w czasie kremacji kapłan recytuje hymny o nieśmiertelności duszy, a po spopieleniu zwłok zebrani opuszczają miejsce. Następnego dnia krewni zbierają spalone szczątki oraz popiół i wrzucają do rzeki. W buddyzmie obrzędy kremacji różnią się w zależności od kraju; w Tajlandii zwłoki przynosi się do klasztoru buddyjskiego dla symbolicznego obmycia, a następnie spala w dniu ustalonym na podstawie horoskopu; część prochów umieszcza się w urnie i zamurkuje w klasztorze, część zaś rodzina rozsypuje w morzu; w Nepalu kremacja jest jednym z kilku rodzajów pochówków, ustalonym również wcześniej na podstawie horoskopu; w Tybecie kremacji dokonuje się jedynie w stosunku do szlachetnie urodzonych lub wyższych rangą lamów; w sikhizmie kremacja odbywa się nazajutrz po śmierci; na umytych i ubranych w nowe szaty zwłokach kładzie się 5 symbolicznych przedmiotów (włosy z głowy – u mężczyzn również z brody, grzebień, krótki miecz, spodenki oraz stalową bransoletę); w czasie kremacji śpiewa się pieśni i odmawia modlitwy¹⁶

Chrześcijanie od samego początku swego istnienia stosowali praktykę grzebania ciał zmarłych. Świadczą o tym katakumby w których spotykamy pomieszczenia, w których składano ciała wiernych, a także całkowity brak chrześcijańskich napisów na licznych urnach z prochami, wykopanych na terenie Rzymu, pochodzących ze starożytności¹⁷. Na potwierdzenie tego mamy liczne dowody w Piśmie Świętym. W Ewangelii czytamy o pochowaniu w grobie Łazarza¹⁸, w Dziejach

¹⁴ „Hominem mortuum in urbe sepelito neve urito” Tabula X, [w:] M. Zabłocka, *Ustawa XII tablic. Tekst, tłumaczenie, objaśnienia*, Warszawa 1998.

¹⁵ „Duae sunt praeterea leges de sepulcris, quarum altera privatorum aedificiis, altera ipsi sepulcris oavet. Nam Rogvm bystvmve nowm vetat propivs sexaginta pedes adiciii aedes alienas invito domino incendium veretur acerbum. Haec habemus in XII, sane secundum naturam, quae norma legis est”, M. T. Cyzero, *De legibus*, liber 61, [w:] *Scriptorum Romanorum quae extant omnia*, curante F. Semi, Padova 1968, t. 27; por. Z. Suchecki, *Zagadnienie kremacji*, s. 147.

¹⁶ Por. E. Sakowicz, *Kremacja w religiach niechrześcijańskich*, k. 1259.

¹⁷ Por. E. Sztafrowski, *Miejsca i czasy święte*, Warszawa 1982, s. 102.

¹⁸ J 11, 17.

Apostolskich o pogrzebaniu Ananiasza i Safiry¹⁹ Święty Paweł pisząc do Koryntian porównuje ciało pogrzebane do ziarna wrzuconego w ziemię, z czego wynika, że

u chrześcijan odbywał się nie przez palenie zwłok, lecz przez grzebanie²⁰

Dowodem na grzebanie ciał są także liczne wypowiedzi Ojców Kościoła. Podtrzymywanie tej praktyki miało swoje uzasadnienie w zwyczaju stosowanym przez Żydów, a także w fakcie, że sam Jezus Chrystus został po śmierci złożony do grobu. Poprzez grzebanie zostaje mocniej uwypuklona wiara w powszechne zmartwychwstanie ciał²¹ Palenie zwłok ludzkich właściwe zwyczajom pogańskim nie odpowiadało chrześcijańskiej czci względem zmarłych, dlatego też kanoniści wyprowadzają zwyczaj grzebania ciał zmarłych z ustanowienia apostolskiego²²

W następnych wiekach pod wpływem Kościoła także u innych narodów wchodzi w powszechne użycie zwyczaj grzebania ciał zmarłych. Za czasów cesarza Teodozjusza, jak wynika z jego *Kodeksu*, obok grzebania istnieje jeszcze palenie, lecz czterdzieści lat później, według świadectwa Macrobiusa, zwyczaj palenia wyszedł już prawie z użycia. W jeszcze późniejszych czasach w przypadku, gdy jakiś naród nawracał się z pogaństwa i nawracał się na chrześcijaństwo, jednocześnie przyjmował zwyczaj grzebania ciał zmarłych. Spotykamy nawet wypadki, że wprost nakazywano stosowanie tego zwyczaju za pomocą przepisu prawnego²³

Gwałtowny rozwój kremacji przypada na wiek XVII. Racje, które kierowały propagatorami spopielenia były dwójakiej natury: higiena publiczna oraz walka z Kościołem. Łoże masonskie, które przyczyniły się do rozwoju filozoficznych (antychrześcijańskich) podstaw kremacji szczególnie naciskały, aby została ona zatwierdzona prawnie. Początek palenia ciał w naszych czasach datuje się od Rewolucji Francuskiej. Za czasów Napoleona w znacznej mierze ustała praktyka spopielenia ciał, lecz odrodziła się ona dopiero około roku 1850 w Niemczech, skąd przeszła do Włoch, Anglii i innych krajów. We Francji, gdzie religia była zwalczana na różnych płaszczyznach, 15 listopada 1887 roku ustawodawca pozwolił na wybór formy własnego pogrzebu. Z Francji w 1848 roku kremacja przeszczepia się do Niemiec, Włoch i Anglii. Rozwój idei materialistycznych i wolnomularskich w XIX w. przyczynia się na nowo do rozszerzania kremacji. W 1874 roku w Anglii zostaje powołana organizacja, która ma za zadanie propagowanie palenia ciał. W 1882 roku we Włoszech powstaje liga – zjednoczenie wszystkich organizacji, które mają za zadanie propagowanie kremacji²⁴

Pierwsze krematorium wybudowano w Mediolanie w 1876 roku. Od tego momentu praktyka palenia zwłok ludzkich rozszerza się coraz bardziej tak, że obecnie

¹⁹ Dz 5, 9-10.

²⁰ 1Kor. 15, 36 i n.; por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 82-83.

²¹ Por. Z. Janczewski, *Ewolucja przepisów dotyczących pogrzebu kościelnego od Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.*, „Prawo Kanoniczne” 43 (2000), nr 1-2, s. 125.

²² Por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 83.

²³ Por. tamże, s. 83-84.

²⁴ Por. Z. Suhecki, *Zagadnienie kremacji*, s. 147-149; por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 85.

istnieje już niewiele państw, które jeszcze nie posiadałyby krematoriów. W takich krajach jak: Niemcy, Anglia, Szwajcaria, Szwecja, Norwegia, Dania i Stany Zjednoczone, już od dawna kremacja została zatwierdzona przez władze państwowe. Na początku ubiegłego stulecia (1909 rok) w Europie istniały już 72 krematoria, a Ameryka w tym samym czasie posiadała 37 krematoriów. Szczególnie szybko wzrastała ich liczba właśnie w Stanach Zjednoczonych i w Niemczech²⁵

W 1887 roku zostaje utworzona liga międzynarodowa wszystkich organizacji, które opowiadają się za kremacją²⁶

Kościół katolicki od początku sprzeciwiał się spopielaniu zwłok wskazując na przykład Chrystusa, tradycję Starego Testamentu, godność człowieka i przyszłe zmartwychwstanie ciał: dopuszczał ją tylko w nadzwyczajnych sytuacjach (wojna, zaraza, klęska żywiołowa). Za polecenie spalenia swojego ciała, czy zapisanie się do organizacji propagujących kremację groziły surowe kary, włącznie z ekskomuniką *latae sententiae*²⁷

Zdecydowane, przeciwne stanowisko wobec spopielania ciał zajął Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku. W kan. 1203 § 1-2; 1240 § 1, nr 5 zebrał ustawodawstwo przedkodeksowe odnoszące się do kremacji. Tytuł XII *De sepultura ecclesiastica* tego zbioru, umieszczony w księdze trzeciej *De Rebus*, nakazuje grzebanie ciał wiernych zmarłych zabraniając ich kremacji: „Fidelium defunctorum corpora sepelienda sunt, reprobata eorundem crematione”²⁸

Złagodzenie dyscypliny kościelnej odnośnie kremacji nastąpiło na mocy instrukcji Kongregacji Świętego Oficjum *De cadaverum crematione* z 8 V 1963²⁹, zatwierdzonej przez papieża Pawła VI, która zezwalała na kremację warunkową. Potwierdzając tradycyjne sposoby grzebania zmarłych¹⁰, Kongregacja dopuściła kremację nie tylko w wypadkach społecznie koniecznych (np. zaraza, wojna)³¹, lecz także z racji osobistych³²; osobom, które zdecydowały się na spalenie swego ciała, można udzielać sakramentów i urządzać chrześcijański pogrzeb; jedynie zgoda na kremację z motywów przeciwnych moralności i nauce katolickiej powoduje pozbawienie ich tych posług³³

²⁵ Por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 85.

²⁶ Por. Z. Suhecki, *Zagadnienie kremacji*, s. 149.

²⁷ Por. E. Górecki, *Kremacja w Kościele katolickim*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, pod red. B. Miguta, t. 9, Lublin 2002, k. 1260. Więcej na temat sprzeciwu Kościoła wobec kremacji zob. Z. Suhecki, *Zagadnienie kremacji*, s. 147-150.

²⁸ Kan. 1203 § 1; por. Z. Suhecki, *Zagadnienie kremacji*, s. 151; por. E. Szafrowski, *Miejsca i czasy święte*, s. 103. Samo sformułowanie kan. 1203 § 1 w formie imperatywnej (kategorycznej) odślania intencję prawodawcy zakazującego tym samym kremacji.

²⁹ *Sacra Congregatio Sancti Officii, Instructio Piam et constantem de cadaverum crematione* (5 iunii 1964), „Acta Apostolicae Sedis” 56 (1964), s. 822-823, (odtąd: *Instructio Piam et constantem*); por. J. Luis Santos, *Exequias eclesiásticas, can. 1176*, s. 1694.

³⁰ *Instructio Piam et constantem*, nr 1.

³¹ Por. tamże, Wstęp.

³² Por. tamże, nr 2.

³³ Por. tamże; por. E. Górecki, *Kremacja w Kościele katolickim*, k. 1260.

2. Pierwszeństwo grzebania zmarłych względem spielania ciał ludzkich

Mimo, że ustawodawstwo kościelne odnośnie do pogrzebu kościelnego z użyciem kremacji przechodziło liczne ewolucje, to Kościół zarówno w historii, jak i w obowiązującym prawie daje pierwszeństwo praktyce grzebania ciał zmarłych, co znajduje swój oddźwięk w następujących słowach Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 roku: „Kościół usilnie zaleca zachowanie pobożnego zwyczaju grzebania ciał zmarłych”³⁴. Również Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 roku domagał się grzebania ciał zmarłych, gdy mówi: „ciała wiernych zmarłych winny być grzebane”³⁵

Takie niezmiennie stanowisko w kwestii podstawowej formy pochówku, jaką jest grzebanie zwłok, wynika z przesłanek teologicznych, na które prawodawcy niejednokrotnie się powołują.

Katechizm Kościoła Katolickiego uzasadnia, dlaczego „Kościół usilnie zaleca zachowanie pobożnego zwyczaju grzebania ciał zmarłych”³⁶ w następujących słowach: „Ciała zmarłych powinny być traktowane z szacunkiem i miłością wyływającą z wiary i nadziei zmartwychwstania. Grzebanie zmarłych jest uczynkiem miłosierdzia względem ciała; jest uczczeniem dzieci Bożych, będących świątynią Ducha Świętego”³⁷, jak również „Żegnając zmarłego, Kościół «poleca go Bogu». Jest to «ostatnie pożegnanie, jakie wspólnota chrześcijańska oddaje swemu członkowi, zanim jego ciało będzie wyniesione i pogrzebane». Tradycja bizantyjska wyraża je przez pocałunek zmarłego”³⁸

Prawdę tę przypomina także prawodawca kodeksowy w kan. 1176 § 2: „Pogrzeb kościelny (...) okazuje szacunek ich [zmarłych] ciału i równocześnie żywym niesie pociechę nadziei (...)”, a grzebanie zmarłych nazywa „pobożnym zwyczajem”³⁹

Podstawowym argumentem za pierwszeństwem grzebania ciał jest przykład Chrystusa, który chciał być pogrzebany. Stąd „zawsze jednak należy podkreślać pierwszeństwo grzebania ciał, które «Kościół wyżej ceni, ponieważ sam Chrystus chciał być pogrzebany»”⁴⁰ Grzebanie w ziemi nie jest wprawdzie nakazem Pańskim, ale dla chrześcijan świadectwo Słowa Bożego, a tym bardziej Słowa Wcielnego pogrzebanego, a nie spielonego, nie może być czymś obojętnym.

³⁴ Kan. 1176 § 3.

³⁵ Kan. 1203 § 1 KPK z 1917 r.

³⁶ Kan. 1176 § 3.

³⁷ Nr 2300.

³⁸ Nr 1690.

³⁹ Kan. 1176 § 3.

⁴⁰ Komisja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów Episkopatu Polski, *Dodatek do obrzędów pogrzebu. Obrzędy pogrzebu związane z kremacją zwłok. Obrzęd złożenia urny w grobie. Wprowadzenie*, nr 2, Katowice 2010. Katowice 2010. s. 5-7, (odtąd: *Dodatek do obrzędów pogrzebu*); *Sacra Congregatio pro Sacramentis et Cultu Divino, Ordo exsequiarum. Praenotanda*, nr 15, „Notitiae” 5 (1969), s. 423 - 435, tekst polski: *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich. Wprowadzenie teologiczne i pastoralne*, Katowice 1995, s. 10-22, (odtąd: OB).

Redaktorzy *Direttorio su pietà popolare e liturgia* uzasadniają priorytet grzebania zwłok powołując się zarówno przykład Chrystusa, jak i na tradycję biblijną. Przypominają, że „pobożność chrześcijańska za model pogrzebu wiernego przyjęła zakopanie w ziemi. Przypomina ono z jednej strony ziemię, z której człowiek został wyprowadzony (por. Rdz 2,6) i do której teraz powraca (por. Rdz 3,19; Syr 17,1), a z drugiej przywołuje pogrzeb Jezusa, który jak ziarno pszenicy wrzucone w ziemię, wydaje owoc wielokrotny (por. J 12,24)”⁴¹

Teologiczne uzasadnienie prymatu grzebania zwłok uzasadnia także *Dodatek do obrzędów pogrzebu. Obrzędy pogrzebu związane z kremacją zwłok w następującym passusie*: „Wyższość grzebania zwłok uzasadnia późniejsze wyjaśnienie Kongregacji Sakramentów i Kultu Bożego (1977 roku), która na pytanie: czy można odprawić obrzędy pogrzebowe nad urną z prochami zmarłego, wyjaśnia, że «nie wydaje się stosownym, aby nad prochami celebrowano obrzędy, które mają na celu uczczenie ciała zmarłego. Nie chodzi tutaj o potępienie kremacji, ale o zachowanie prawdziwości i czytelności znaku liturgicznego. Prochy bowiem wyrażają zniszczenie ludzkiego ciała oraz zaciemniają i nie oddają idei «snu» w oczekiwaniu zmartwychwstania. Ponadto to właśnie ciało, a nie prochom, oddaje się cześć w czasie liturgii, ponieważ od chwili chrztu świętego stało się ono świątynią uświęconą przez Ducha Świętego»”⁴²

Pierwszeństwo pochówku uwypukla także instrukcja *Piam et constantem de cadaverum crematione*, gdzie czytamy: „Kościół zawsze starał się usilnie popierać pobożny i niezmienny zwyczaj chrześcijan grzebania ciał zmarłych, czy to otaczając go odpowiednimi obrzędami, przez które by jaśniej ujawniało się symboliczne i religijne znaczenie grzebania, czy też nawet grożąc karami tym, którzy by byli winni naruszenia tak zbawiennej praktyki”⁴³

Prymat grzebania ciał jasno jest widoczny także w tradycji kościelnej. Chrześcijanie pierwszych wieków, którzy nie dysponowali możliwością zakupu ziemi na grób, podejmowali wiele wysiłku, żeby mimo tego pozostać wiernymi grzebaniu zmarłych (ewentualnie chowaniu ich w katakumbach). Szacunek dla ciała musiał na tyle odróżniać wyznawców Chrystusa od pogan, „że w czasie prześladowań palenie zwłok – to świadectwo zostawił Euzebiusz w swojej *Historii kościelnej* – traktowano jako zabieg służący poniżeniu tych, którzy wierzyli w zmartwychwstanie po śmierci. Sobór Watykański I – świadomy, że zwyczaj kremacji wprowadzono na życzenie masonów występujących po Rewolucji Francuskiej przeciw wierze w zmartwychwstanie – potwierdzał, że nie należy dopuszczać tej przeciwnej tradycji chrześcijańskiej praktyki”⁴⁴

⁴¹ DPL, nr 254; por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 83.

⁴² Nr 3.

⁴³ *Instructio Piam et constantem, Praenotanda*; por. tamże, nr 1.

⁴⁴ S. Zatwardnicki, *Kremacja - dlaczego nie?*, www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAI/sz_kremacja.html (data dostępu: 18. 02. 2011); por. J. Luis Santos, *Exequias eclesiásticas, can.* 1176, s. 1694

Opierając się na wymienionych racjach teologicznych prawodawcy wyraźnie polecają grzebanie zwłok, jako podstawowy i zasadniczy rodzaj pochówku zmarłych⁴⁵

Instructio Piam et constantem de cadaverum crematione, będąca źródłem kan. 1176 § 3⁴⁶ zawiera następującą dyspozycję: „należy bezwzględnie zatroszczyć się o to, by święcie zachować praktykę grzebania ciał wiernych zmarłych. Z tej racji niech Ordynariusze zabiegają, przy pomocy odpowiednich instrukcji i pouczeń, ażeby lud chrześcijański powstrzymał się od palenia zwłok oraz, by nie odstępował – poza wypadkiem konieczności – od praktyki grzebania, którą Kościół zawsze zachowywał i uświęcił uroczystymi obrzędami”⁴⁷ Tak więc nie tylko należy zachować tę praktykę, ale Ordynariusze winni pouczać lud chrześcijański o takim sposobie odnoszenia się do ciał zmarłych i wydawać odpowiednie przepisy (instrukcje) w tej materii⁴⁸

Cytowana instrukcja dla uwydatnienia pierwszeństwa grzebania zmarłych zawierała normę, która brzmi: „ażeby zaś pobożne uczucie chrześcijan względem tradycji kościelnej nie poniosło szkody, jak również by duch Kościoła przeciwny kremacji jasno był uwydatniony, nigdy nie będzie można dokonywać obrzędów pogrzebu i towarzyszących mu modłów wstawienniczych w samym miejscu spalania, nawet przez zwykłe towarzyszenie w przenoszeniu zmarłego”⁴⁹

Z kolei *Ordo exsequiarum* zawiera w tej sprawie następujące polecenie: „obrzędy pogrzebowe należy odprawić w formie przyjętej w danym kraju, tak jednak, by było wiadomo, że Kościół wyżej ceni zwyczaj grzebania zwłok, ponieważ sam Chrystus chciał być pogrzebany”⁵⁰

Wyraźnie grzebania ciał, jako priorytetowe ukazuje i poleca dokonywać KPK z 1983 roku w kan. 1176 § 3: „Kościół usilnie zaleca zachowanie pobożnego zwyczaju grzebania ciał zmarłych”⁵¹, jak również Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów w *Uwagach do Dekretu zatwierdzającego dla Polski obrzędy pogrzebu związane z kremacją zwłok*, gdzie czytamy: „W pięciu punktach we Wprowadzeniu słusznie podkreślono i przyznano pierwszeństwo pochówkowi ciał względem kremacji i ta różnica musi być widoczna także w liturgii”⁵²

⁴⁵ Por. J. Luis Santos, *Exequias eclesiásticas*, can. 1176, s. 1693.

⁴⁶ *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, pod red. A. Benlloch Poveda, Valencia 1993, s. 533.

⁴⁷ Nr 1.

⁴⁸ Por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 94.

⁴⁹ *Instructio Piam et constantem*, nr 4; por. J. Luis Santos, *Exequias eclesiásticas*, can. 1176, s. 1694. Jednak *Ordo exsequiarum* w nr 15 zezwala na odprawianie obrzędów pogrzebowych nad urną z prochami „w budynku krematorium, a nawet w samej sali krematorium, jeżeli nie ma innego odpowiedniego miejsca”

⁵⁰ OB, nr 15.

⁵¹ Por. *Dodatek do obrzędów pogrzebu*, nr 3; por. M. Olmos Ortega, *De las exequias eclesiásticas, cánn.* 1166-1190, [w:] *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios de todos los cánones*, pod red. A. Benlloch Poveda, Valencia 1993, s. 533.

⁵² Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, *Dekret zatwierdzający dla Polski obrzędy pogrzebu związane z kremacją zwłok i załącznik z uwagami Kongregacji* (7 lipca 2010), nr 1, „Anamnesis” 16 (2010), nr 4, s. 25-27.

3. Kremacja jako dozwolony sposób pochówku zmarłych

Jak ukazano wyżej, stanowisko Kościoła wobec pogrzebu przy użyciu kremacji ewoluowało. Przez całe wieki władza kościelna była przeciwna spopieleniu zwłok, co odzwierciedlało się w przepisach kanonicznych. Instrukcja Kongregacji św. Oficjum *De cadaverum crematione: Piam et constantem* z 5 czerwca 1964 roku, jest dokumentem przełomowym w omawianej kwestii, toleruje tę formę pogrzebu kościelnego, jeśli nie została wybrana z pobudek przeciwnych nauce chrześcijańskiej.

Mimo dopuszczenia kremacji, nadal pierwszorzędnym sposobem obchodzenia się z ciałem po śmierci jest jego grzebanie. Stąd palenie zwłok jawi się jako sposób dozwolony (tolerowany), co wyraźnie akcentują prawodawcy kościelni.

Z punktu widzenia teologicznego kremacja sama w sobie nie sprzeciwia się wierze katolickiej, „spalenie bowiem ciała, tak jak nie dotyczy duszy, ani nie przeciwstawia się wszechmocy Bożej w przywróceniu ciała, tak też samo przez się nie zawiera w sobie obiektywnego zaprzeczenia tych dogmatów”⁵³ Stąd w przypadku spalenia zwłok nie chodzi o rzecz samą w sobie złą lub samą z siebie wrogą religii chrześcijańskiej i Kościół zawsze wyrażał taki pogląd⁵⁴

A. Kalinowski pisze, że kremacja rozpatrywana sama w sobie nie zawiera niczego, co mogłoby stać w sprzeczności z jakimś dogmatem wiary. Mając bowiem na uwadze wszechmoc Boga, łatwo można ją pogodzić z dogmatem zmartwychwstania ciał, które bynajmniej nie jest trudniejsze przy paleniu ciał, niż przy grzebaniu. Z drugiej strony nie ma żadnego przepisu prawa Bożego, który wyraźnie by jej zabraniał⁵⁵

Samo stwierdzenie *Ordo exsequiarum*, według którego tylko tym należy odmówić pogrzebu chrześcijańskiego, którzy wybrali spalenie swoich zwłok z motywów przeciwnych zasadom wiary chrześcijańskiej⁵⁶, jak i kan. 1176 § 3 KPK, który nie zabrania kremacji, jeśli nie została wybrana z pobudek przeciwnych nauce chrześcijańskiej świadczy, że ten sposób pochówku jest sam w sobie nie sprzeciwiający się wierze Kościoła, „a zwłaszcza jeśli nie podważa wiary w zmartwychwstanie ciała”⁵⁷

Trzeba dodać, że także polecenie dawnego Kodeksu zawarte w kan. 1203 § 1 mówiącym, że „ciała wiernych zmarłych winny być grzebane” nie wyklucza absolutnie spopielenia ciał, które i dawniej było możliwe „dla poważnych przyczyn, zwłaszcza porządku publicznego (...) z racji higienicznych, ekonomicznych lub

⁵³ *Instructio Piam et constantem, Praenotanda.*

⁵⁴ Por. tamże.

⁵⁵ *Cmentarze*, s. 92.

⁵⁶ Nr 15.

⁵⁷ *Dodatek do obrzędów pogrzebu*, nr 1.

innego rodzaju, czy to porządku publicznego czy prywatnego⁵⁸ To także świadczy, że kremacja jako taka nie sprzeciwia się nauce chrześcijańskiej⁵⁹

Mimo jednak, że palenie ciał nie jest rzeczą samą w sobie złą lub samą z siebie wrogą religii chrześcijańskiej⁶⁰, a także w odróżnieniu od poprzedniego Kodeksu, nie stoi w sprzeczności z przepisami aktualnego KPK, to jednak z racji teologicznych i konsekwentnie kanonicznych, pozostaje tylko dozwolonym sposobem obchodzenia się z ciałem po śmierci⁶¹

Mocno podkreślają to dyspozycje kanoniczne i liturgiczne. Kremacja, jeśli nie jest dokonana z pobudek przeciwnych nauce chrześcijańskiej, a zwłaszcza jeśli nie podważa wiary w zmartwychwstanie ciała jest uprawomocniona. W odróżnieniu od dawnego prawa, które także dopuszczało kremację, ale w pewnych (raczej nadzwyczajnych) okolicznościach (np. zaraza, wojna), nowe prawo dopuszcza tę formę pochówku, którą można stosować bez jakichkolwiek racji, byle tylko nie było to uczynione z pobudek przeciwnych nauce chrześcijańskiej, a zwłaszcza jeśli nie podważa wiary w zmartwychwstanie. Kodeks z 1917 roku stawiał domniemanie prawne na temat intencji osoby polecającej spalić swoje ciało, przypuszczając, iż jest to intencja przeciwna dogmatom katolickim; natomiast w świetle prawodawstwa obowiązującego nie zakłada się z góry złej woli i intencji takiej osoby, ale wspomnianą, ewentualną złą intencję, należałoby udowodnić, szczególnie, gdy są wobec tego uzasadnione wątpliwości⁶² Tak więc należy stwierdzić, że nie we wszystkich wypadkach będzie rzeczą niegodziwą wypełnienie przez innych woli zmarłego, polecającego spalić swoje ciało⁶³

W pewien sposób na drugorzędną (tolerowaną) pozycję kremacji, gdy idzie o obchodzenie się z ciałami po śmierci, rzucają światło przepisy, według których sprawując obrzędy pogrzebu z użyciem kremacji, należy unikać zgorszenia. Zgodnie z postanowieniem *Ordo exsequiarum* „tym, którzy wybrali spalenie swoich zwłok, należy udzielić pogrzebu chrześcijańskiego (...) należy również unikać niebezpieczeństwa zgorszenia lub zdziwienia ze strony wiernych⁶⁴, a także „obrzędy, które odbywają się w kaplicy lub przy grobie, w tym wypadku mogą być odprawiane

⁵⁸ *Instructio Piam et constantem, Praenotanda*; por. Z. Janczewski, *Ewolucja przepisów dotyczących pogrzebu kościelnego*, s. 125; por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 93; por. J. Luis Santos, *Concesión y denegación de las exequias, can. 1184*, [w:] *Comentario exegetico al Código de Derecho Canónico*, pod red. A. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, Pamplona 2002, s. 1713.

⁵⁹ „Nie chodzi zatem o rzecz samą w sobie złą lub samą z siebie wrogą religii chrześcijańskiej. Kościół zawsze wyraża taki pogląd, ponieważ w pewnych okolicznościach, mianowicie wtedy, gdy na pewno było lub jest wiadome, że spalenie zwłok dokonuje się ze słusznej – intencji i dla poważnych przyczyn, zwłaszcza porządku publicznego, nie sprzeciwiał się i nie sprzeciwia paleniu” *Instructio Piam et constantem, Praenotanda*.

⁶⁰ Por. *Instructio Piam et constantem, Praenotanda*.

⁶¹ „Obrzędy pogrzebowe [tych, „którzy wybrali spalenie swoich zwłok”] należy odprawić w formie przyjętej w danym kraju, tak jednak, by było wiadomo, że Kościół wyżej ceni zwyczaj grzebania zwłok, ponieważ sam Chrystus chciał być pogrzebany”. OB, nr 15.

⁶² Por. E. Szaftrowski, *Miejsca i czasy święte*, s. 106.

⁶³ Por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 96.

⁶⁴ Nr 15; por. *Dodatek do obrzędów pogrzebu*, nr 2.

w budynku krematorium, a nawet w samej sali krematorium, jeżeli nie ma innego odpowiedniego miejsca. Roztropnie jednak należy zapobiec niebezpieczeństwu zgorznięcia lub indyferentyzmu religijnego⁶⁵

W związku z możliwością dokonywania kremacji pojawia się pytanie czy osobom, które poleciły spalić swoje ciało można udzielić sakramentów. Kodeks z 1917 roku nie rozstrzygał od strony prawnej tej sprawy. Z kan. 1203 tego zbioru wnioskujemy jedynie, że należy odmówić ich tym, którzy polecili spalić swoje ciało i nie chcieli odwołać tego zamiaru. Taką interpretację nakazują zasady teologii moralnej. Aktualnie tę kwestię reguluje instrukcja *Piam et constantem de cadaverum crematione*, gdzie zamieszczono następującą dyspozycję: „nie należy odmawiać z tego powodu [kremacji] sakramentów, czy publicznych modłów wstawienniczych tym, którzy zdecydowali o spaleniu własnego ciała, o ile się nie ustalili, że dokonali takiego wyboru z podanych wyżej pobudek, przeciwnych chrześcijańskiemu życiu⁶⁶”

Natomiast w przypadku sakramentu namaszczenia chorych KPK z 1983 roku nie wylicza taksatywnie wypadków, w których nie należy udzielać tego sakramentu. Podaje jednak ogólną zasadę według której: „Nie wolno udzielać namaszczenia chorych tym, którzy uparcie trwają w jawnym grzechu ciężkim⁶⁷”. Ponieważ wybranie spalenia swojego ciała z pobudek przeciwnych religii katolickiej i życiu chrześcijańskiemu jest bez wątpienia grzechem ciężkim, stąd wniossek, iż takim osobom nie należy udzielać sakramentu namaszczenia, jeśli przed śmiercią nie okażą skruchy i z uporem będą trwały w swoim postanowieniu. Oczywiście osoby, które wybrały kremację nie z pobudek przeciwnych życiu chrześcijańskiemu mają prawo do przyjęcia sakramentu chorych i konsekwentnie do pogrzebu kościelnego (katolickiego)⁶⁸

Mówiąc o kremacji, jako dozwolonym, tolerowanym sposobie pochówku trzeba dodać, że nie każdy akt spalenia zwłok jest zgodny z nauką Kościoła i konsekwentnie z normami kanonicznymi. „Kościół (...) nie zabrania kremacji, jeśli nie została wybrana z pobudek przeciwnych nauce chrześcijańskiej⁶⁹”. Tak więc kremacja z powodów przeciwnych zasadom wiary chrześcijańskiej, „dla zaprzeczenia chrześcijańskich dogmatów, albo na skutek ducha sekciarskiego, ewentualnie z nienawiści do religii katolickiej i Kościoła⁷⁰”, „na znak uporczywego zaprzeczania chrześcijańskich dogmatów, a zwłaszcza zmartwychwstania umarłych i nieśmiertelności duszy ludzkiej⁷¹” jest zabroniona. Ten kto podjął taką decyzję, a przed śmiercią nie dał żadnych oznak pokuty⁷², podlega

⁶⁵ OB, nr 15.

⁶⁶ Nr 3; por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 96-97.

⁶⁷ Kan. 1007.

⁶⁸ Por. A. Kalinowski, *Cmentarze*, s. 97.

⁶⁹ Kan. 1176 § 3.

⁷⁰ *Instructio Piam et constantem*, nr 2.

⁷¹ *Tamże*, *Praenotanda*.

⁷² „Do znaków pokuty, które uprawniają do chrześcijańskiego pogrzebu a których istnienie potwierdzają wiarygodni świadkowie należą: prośba o kapłana (choćby nie zdążył przybyć), wzburzenie zewnętrzne aktu żalu np. przez bicie się w piersi, ucałowanie krzyża, przeproszenie za dane zgorznienie itp. Publiczne zgorznienie wyklucza się przez to, że wiernych informuje się o tych znakach pokuty”. Konferencja Episkopatu Polski *Instrukcja Liturgiczno-duszpasterska*

sankcji prawnej w postaci pozbawienia pogrzebu kościelnego⁷³. Jednakże odmowa pogrzebu katolickiego może mieć miejsce tylko w przypadku, gdy wspomniana decyzja rzeczywiście miała miejsce, a jednocześnie byłaby notoryczna lub publicznie znana, gdyż w przeciwnym razie, mogłaby być wystawiona na szwank opinia zmarłego⁷⁴

Wnioski

Przeprowadzone refleksje pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

1. W historii ludzkości istniało różne podejście do ciał zmarłych. U jednych ludów praktykowano grzebanie zwłok (*inhumatio*), u drugich ich palenie (*crematio*), czasami istniały obydwa systemy równocześnie. Zdarzała się też praktyka mumifikacji, czy balsamowania.

2. Chrześcijanie od samego początku swego istnienia stosowali praktykę grzebania ciał zmarłych.

3. Kościół katolicki od początku sprzeciwiał się kremacji wskazując na przykład Chrystusa, tradycję Starego Testamentu, godność człowieka i przyszłe zmartwychwstanie ciał: dopuszczał ją tylko w nadzwyczajnych sytuacjach (wojna, zaraza, klęska żywiołowa).

4. Złagodzenie dyscypliny kościelnej odnośnie kremacji nastąpiło na mocy instrukcji Kongregacji Świętego Oficjum *De cadaverum crematione* z 8 V 1963 roku.

5. W obowiązującym prawie kościelnym kremacja jest dopuszczalna nie tylko w wypadkach społecznie koniecznych (np. zaraza, wojna), lecz także z racji osobistych; osobom, które zdecydowały się na spalenie swego ciała, można udzielać sakramentów i urządzać chrześcijański pogrzeb; jedynie zgoda na kremację z motywów przeciwnych moralności i nauce katolickiej powoduje pozbawienie ich tych posług.

6. Mimo, że ustawodawstwo kościelne odnośnie do pogrzebu kościelnego z użyciem kremacji przechodziło liczne ewolucje, to Kościół zarówno w historii, jak i w obowiązującym prawie daje pierwszeństwo praktyce grzebania ciał zmarłych. Stąd palenie zwłok jawi się jako sposób dozwolony (tolerowany), o ile nie wynika z motywów przeciwnych zasadom wiary chrześcijańskiej.

Episkopatu o pogrzebie i modlitwach za zmarłych (5 maja 1978), nr 14, [w:] *Obrzędy pogrzebu dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1995, s. 23-29. J. Luis Santos podaje przykładowo oznaki pokuty: prośba o spowiedź sakramentalną, przeproszenie Boga w sposób widoczny, bądź manifestowanie innych postaw wyrażających cześć religijną, jak naleganie na chrześcijańskie kształcenie dzieci, itd. *Concesión y denegación de las exequias*, can. 1184, s. 1712. M. Olmos Ortega zaznacza, że skrucza umierającego winna być interpretowana życzliwie (na jego korzyść), ponieważ do przekonania się o jej istnieniu wystarczają jej przejawy czy znaki łączności z Kościołem. *De las exequias eclesiásticas*, cánn. 1166-1190, s. 536.

⁷³ Kan. 1184 § 2. Warto dodać, że odmowa pogrzebu kościelnego jest sprawą delikatną, która stanowi wyjątek od zasady ogólnej z kan. 1176 („wierni zmarli powinni otrzymać pogrzeb kościelny, zgodnie z przepisem prawa), i dlatego kan. 1184 należy interpretować ściśle (kan. 18). J. Luis Santos, *Concesión y denegación de las exequias*, can. 1184, s. 1712.

⁷⁴ Por. J. Luis Santos, *Concesión y denegación de las exequias*, can. 1184, s. 1713.